
“KÖNYVEKRŐL”

LÖFFLER TIBOR

Történetírás és politikatudomány

Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben

Szerkesztette: Valuch Tibor. 1956-os Intézet,
Osiris Kiadó, Budapest 1995.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz.*

Első kötet 1896–1953. 1956-os Intézet, Budapest 1996.

Tudományrendszertanilag a politikai tudományok elismert „ágazata” a politikatörténet, melynek interdiszciplináris jellegét az adja, hogy a politikai eseményeknek és folyamatoknak nemcsak történetét, hanem társadalmi meghatározottságát is vizsgálja. A hazai politikai tudományok intézményesülésének és professzionalizálódásának sajátossága viszont véleményem szerint az, hogy a politikatörténet mint sajátosan történeti diszciplína a – többnyire jogászokból és társadalomkutatókból verbuválódó – „politológusok” körében leértékelődött, és egyre inkább csak a „történészek” által művelt szaktudománnyá vált. Önmagában is érdekes lenne tisztázni, hogy a politológusok és a történészek mennyiben eltérő módszerrel vagy szemlélettel vizsgálják ugyanazt a „politikatörténeti” tárgyat, de egy szempontból a kérdés mindenképp válaszra vár. A történeti, logikai és kronológiai határmesgyékét felölelő „jelenkortörténet” az a kutatási terület, ahol a két fél akaratlanul is találkozhat. Mégis, úgy látom, ebben az esetben is észlelhető kölcsönös távolságtartás. A történészek annál inkább ódzkodnak a „közelmúlt” boncolgatásától, minél inkább nincs (még) „története” egy-egy témának. A politológusok pedig éppen ellenkezőleg: annál inkább vállalkoznak a törvényszerűségek és az oksági összefüggések feltárására vagy – még inkább – elméleti megragadására (!), minél kevésbé veszi birtokába a történelem az adott témát. Az eredmény nem túl biztató. A történészek által művelt „politológia”, mondjuk a rendszerváltás témakörében, lesújtó, amennyiben hajlamos figyelmen kívül hagyni a politikai folyamatok és össze-

függések elemi racionalitását vagy logikáját. De gyakran a politológusok magabiztos kinyilatkoztatásai sem sejtetnek sok jót. Hiányoznak az utólagos önkorrekciók, az elméletek és hipotézisek „verifikálása”: ellenőrizte-e valaki is, hogy a rendszerváltás korai időszakában készült „nagy elméletek” és „scenáriók” igaznak bizonyultak-e, s ha nem, levonták-e a szükséges (politológiai) következtetéseket? A problémát úgy is végiggondolhatjuk, hogy mi lenne, ha a rendszerváltás „jelenkortörténetét” a jelen politológusa azzal a szaktudományos precizitással és óvatossággal vizsgálná, ahogy a „régmúltat” kutató történész dolgozik néhány oklevél, falfelirat, avagy a krónikák, annalesek és gesták egy-egy részlete alapján? Avagy milyen eredmény születne, ha a „jelenkor” politológiáját ötven év múlva az akkori „szaktörténetírás” fényében értékelhetnénk?

A „Hatalom és társadalom...” kötet a szervezett párbeszéd lehetőségét kínálja a két diszciplínának – a történészkollégák részéről. A mintegy hétszázoldalas kötet az 1994-ben, Debrecenben megtartott I. Országos Jelenkortörténeti Konferencia 70 (!) előadását gyűjti egybe. Túlnyomórészt történészek tanulmányait olvashatjuk, de a társadalom- és politikai tudományok jeles képviselői is (Kendé Péter, Andorka Rudolf, Pokol Béla, Csizmadia Ervin, Fricz Tamás) szerepelnek. Ez a tény, továbbá maga a témaválasztás, s az, hogy a borítón a „hatalom és társadalom” szavakat kiemelték, megengedi, hogy „politológus szemmel” is olvassuk az anyagot.

A felszólalások öt fejezetre vannak osztva: Bevezetés a jelenkortörténetbe; A jelenkortörténeti kutatások módszertana; Többségi hatalom – kisebbségi társadalom; Hatalmi rendszerek – társadalmi konfliktusok – politikai elitek; Társadalmi mobilitás. A címek is jelzik, hogy – a módszertani részeket leszámítva – a politikai szociológia tematikái felé billen a mérleg.

Kendé Péter elnöki megnyitója jól érzékelteti a kötet iránt esetleg a címe miatt érdeklődők és a politológusok dilemmáját. Kendé néhány frappáns „szemantikai” megjegyzést fűz a konferencia címében szereplő kulcsfogalmakhoz, a „hatalomhoz” és a „társadalomhoz”, továbbá a hatalom „és” társadalom között lehetséges viszonylatokra utal. Elnöki megnyitójában Kendé „feltételezi” (sic!), hogy a konferencián „témaválasztása értelmében” „arról a hatalomról” fognak beszélni, amely „törvényt ír, kormányoz, a fennálló rendet szabja meg és védelmezi, azaz a politikai hatalomról”. Ez alapján (is) joggal várhatnánk, hogy a társadalomtól elkülönült hatalmi viszonylatok szaktörténeti elemzése (kvázi hatalomtörténet) legalább akkora teret kap, mint a hatalom által meghatározott társadalomé. Ez azonban nem egészen így van. Végül is Kendé záró mondatai is jelzik az aránytalanságot. Érdeklődése kevésbé irányul arra, hogy – mint írja – adott esetben milyen „a hatalom mikéntje, szelleme, gépezete”. Inkább ezeknek a „mögöttes társadalomtól” való függése érdekli, s az, hogy „mennyiben autonóm változó a társadalom (szerkezete, szövete, ethosza) a hatalommal való kapcsolatában”.

Ha Kende Péter megközelítésének politológiai jelleget tulajdoníthatunk, akkor Glatz Ferenc észrevétele még inkább növelheti a bizonytalanságot a történetírás és a politológia közötti esetleges munkamegosztást illetően: a szaktörténetírás még a második világháború után is „idegenkedett napjaink előzményeinek kutatásától, és átengedte azt a feltörekvő szociológiának, a történeti statisztikának”. A szintúgy „feltörekvő”, s a „jelenkor” politikatörténetének feltárásában esetleg kompetens „szakpolitológjáról” tehát nincs szó... Pedig ha mást nem, hát azt mindenképp érdekes lenne tudni, hogy a „szak-történészek” a forráskutatás és -kezelés, avagy általában a módszertan terén hol húznák meg a választóvonalat az ugyanazt a témát boncolgató „szakpolitológiától” való elhatárolódásra. Erre a kézenfekvő kérdésre „A jelenkortörténeti kutatások módszertana” című, második fejezetben sem kapunk választ. De menjünk sorjában.

Az első fejezetben Glatz Ferenc, Ormos Mária, Litván György és Andorka Rudolf anyagai találhatóak. Glatz a „jelenkortörténetet” és a „jelentörténetet” veti egybe. Meghatározása szerint a jelenkortörténet-írás feladata a jelenben ható tényezők eredetének megvilágítása, míg a jelentörténet napjaink tényezőinek történelmi gyökereit kutatja, ha kell, akár évezredekkel korábbi korszakokhoz is visszanyúlva. Glatz érdekes és megfontolandó észrevétele, hogy kisért a munkásmozgalomtörténet-írás korábbi szindrómája: „...hajlunk az 1989 előtti korszak történelmében a változások motorjaként most nem az illegális kommunista pártot, de más félillegális szellemi gerillamozgalmakat feltüntetni”. Ormos Mária az orális források, emlékiratok, naplók, hang- és filmszalagok, fotók és iratok forrásértékét veszi számba, majd érdekes adalékokkal szolgál a levéltári kutatás korlátairól. Az Országos Levéltárban a Briand-féle Páneurópa-terv magyar fogadtatásának okmányai „Szabadkőműves és más zsidó ügyek” címszó alatt lelhetők fel, holott – jegyzi meg Ormos – Briand sem zsidó, sem szabadkőműves nem volt. Az 1922 és 1924 közötti magyar külpolitika fontos kérdéseinek anyagai meg zömmel a gazdaságpolitikai csomókban találhatóak. Bánffy Miklós saját kezű, Csicszerinnel folytatott titkos eszmecserejéről készített feljegyzéseit Ormos Mária még látta az ötvenes években, aztán az iratanyag átkeült a Párttörténeti Intézetbe, ahol Nemes Dezső tette rá a kezét „Ez pedig soha nem jelenhet meg” felkiáltással. Ormos cáfolja azt a – tudatos hamisítás révén – elterjedt felfogást, hogy Sándor jugoszláv király meggyilkolására Göring adott volna utasítást, és a merényletet a Jankapusztán kiképzett usztasák követték volna el. A francia külügyminisztert francia rendőrgolyó ölte meg, s az ügy meghamisításában a francia rendőröktől kezdve a miniszterelnökig bezárólag számos hivatalos francia szerv vett részt, bel- és külpolitikai okokból kifolyólag.

Litván György a modern magyar történelmet kutató történészek szakmai és politikai meghasonlásairól ír, illetve a tisztességes történetírásért folytatott küzdelmüket tekinti át. Litván György korábban kategorikusan tagadta, hogy az úgynevezett Horthy-korszak valami-

fajta „antikorszak” lett volna, most is arra ösztönöz, hogy ne fasizmusnak, hanem parlamentarizmussal vegyített tekintélyuralmi rendszernek tekintsük (ezt Andorka is nyomatékosan hangsúlyozza), ám nem ért egyet azzal, hogy Antall József alkotmányos monarchiának deklarálta azt. Véleményem szerint ez a terminológiai vita mindaddig elfogadható, amíg a korszerűbb történelemszemlélet igénye motiválja, viszont a történészek autoritarizmussal operáló újabb definíciói nincsenek „kellő megokolással” alátámasztva. És hát hiányzik a történészek részéről is a 20. századi magyar politikai rendszerek összehasonlító elemzése. (Elgondolkodtató, hogy amíg 1945 előtt parlamentáris tekintélyuralomról beszélhetünk, addig a Kádár-rendszerrel kapcsolatban még mindig tartják magukat a „puha diktatúra” és a „poszttotalitárius rendszer” stb. eléggé semmitmondó kifejezései.) Ezért tartok attól, hogy az újabb rendszerelemzésekig a jelzett terminusok másfajta interpretációs monopolhelyzet kialakítását is szolgálhatják. Litván szerint: „Néhány hadtörténész az 1990-es évek elején a Horthy-hadsereg és a csendőrség szerepének megszépítésén fáradozott, maga a történész-miniszterelnök pedig Magyarország második világháborús szerepét igyekezett új és kedvező megvilágításba helyezni. A történész szakma 'törzse' nem vett részt ebben az újabb ideológiai célzatú múltátírásban”. De hát, kérdem én, eleve ad absurdum lenne, hogy „új és kedvezőbb” megvilágítással éljünk? és hát a történész szakma ideológiamentes (?) „törzse” hol tart a magyar csendőrség történetének egzakt feltárásban és – főként – bemutatásában?

Andorka Rudolf előadása a történettudomány és a politológia (társadalomelmélet) között közvetít, bár ez a címből – *A magyar társadalom szerkezete, rétegződése és mobilitása az 1930-as évektől napjainkig* – nem derül ki. A társadalmi szerkezetéről és rétegződéséről szóló elméletekről adott áttekintése alapján a politikai hatalmi eliték újratermelődését ismerhetjük meg, szociológiai szemszögből.

Itt kell megjegyeznem, hogy mintha a történészek kevesebb energiát fordítanának a politikai rendszerek kutatására és modellezésére. Régebben elég jó empirikus és összehasonlító anyagok születtek a két világháború közötti rendszerről. Az elejtett szálakat a politológusoknak kellett volna felvenni, de nem tették. Az 1945 utáni helyzetről most szabadabban lehet beszélni, de inkább egyfajta terminológiai igazodás tapasztalható a történészek részéről: totalitárius, poszttotalitárius stb. Vannak bizonyos szakmai gesztusok (a Horthy-rendszer nem fasizta, hanem tekintélyuralmi), de sem ők, sem a politológusok nem rukkoltak ki autoritarizmus-elméletekkel. Ebből a szempontból kifejezetten hiányoznak a Horthy- és a Kádár-rendszert összehasonlító elemzések. Ezen a ponton ugorjunk a negyedik fejezethez, ahol három ismert politológus írását olvashatjuk, Pokol Béla *Kommunikatív hatalom, politika és közgazgatás*; Csizmadia Ervin *Hatalom, ellenzék, társadalom a Kádár-rendszerben*; Fricz Tamás *A demokrácia problémái a rendszerváltás után Magyarországon* című tanulmányát.

Pokol Béla a *Magyar Filozófiai Szemlé*ben közölt tanulmányát foglalja össze Habermas politikai filozófiájáról, illetve kommunikatív hatalom-elméletéről. Pokol megmarad a *Szemlé*ben honos absztrakciós szinten, ezért kevésbé valószínű, hogy a történészek számára a relevancia erejével hatna. Kár. Empirikusabb nyelven szólva kifejezetten ösztönözhetné a történészeket (és szociológusokat) a kádári „modiokácia” személyekre és személyközi viszonyokra lebontott elemzésére, illetve e csoport elitpozíciói 1990 utáni fenntartásának feltárására. Pokol okkal jegyzi meg, hogy igazán akkor van értelme „kommunikatív hatalomról” beszélni, ha a demokratikus közhatalom „döntéseit és játékerét” meghatározhatja az állampolgárok politikai diskurzusa. De hát ez még a nyugati demokráciákban sincs így, ezért – így Pokol – Habermas elmélete „ideális” és „normatív” kommunikatív szituációt feltételez. Csakhogy: a Pokol által Habermasól citált passzus szerint „a kommunikatív hatalom fogalmával *csak* a politikai hatalom *keletkezését* ... ragadjuk meg”. (Az én kiemelésem. – L. T.). Vagyis azt mondhatnók, hogy Habermas elméletének, minden idealizmusa mellett, van egy reális mozzanata: a kompetitív többpártrendszerben a hatalom *megszerzésekor* igazodni kell a társadalmi és politikai nyilvánossághoz, még akkor is, ha ez a nyilvánosság manipulálható; mely manipulációval Habermas is épp eleget foglalkozott...

Csizmadia Ervin azt vizsgálja, milyen volt a Kádár-rendszer hatalma és ellenzéke, illetve ezek felfogása a társadalomról. Elemzésének nagy része „a” kádári „politikai hatalom” természetéről és „a” Kádár-kori „társadalom” beállítódásáról alkotott (s megjegyzem: tartható) politológiai hipotéziseket gazdagítja. (Lassan meg is érik a helyzet a rendszerváltásról szóló politológiai elméletek áttekintésére és verifikálására.) Nem tudok ugyanakkor mit kezdeni azzal, ahogyan a szerző megkísérli eloszlatni a demokratikus ellenzékéről kialakult „hiedelmeket” és „előítéleteket”. Csizmadia kategorikusan leszögezi, hogy (pl.) az Aczél Györgyhez fűződő informális politikai kapcsolatokat „a tények nem támasztják alá”. De hát akkor mik lennének a tények? Milyen forrásokat dolgozott fel, milyen módszerekkel, minek alapján jutott arra a következtetésre, hogy az – egyébként közkeletű – vélemények a „tények” alapján „előítéletnek” minősíthetők? A jelenkortörténet kutatói, a történészek okkal gondolhattak és gondolhatnak arra, hogy Csizmadiának van (volt) némi betekintése követségi jelentésekbe, a magyar politikai rendőrség dossziéiba, a nyugati utazásokat engedélyező irataiba, interjúkat készített Aczéllal és a környezetéhez tartozókkal, vagy akár az illetékességük folytán egy-egy ügyben közvetítő, eljáró funkcionáriusok némelyikével. Mivel a konferencia nagy teret szentelt az elitkutatásnak, a kérdést úgy is megfogalmazhatnám: hol tart a nyolcvanas években regnáló kommunista hatalmi elit tagoltságának feltérképezése? Avagy: a Pozsgay-népnemzeti kapcsolathoz hasonlóan voltak-e Aczélnak informális, ugyanakkor kölcsönös érdekeken vagy rokonszenven alapuló politikai kapcsolatai? E kérdések megválaszolása egy szempontból meg-

kerülhetetlen a szerző számára. Tudniillik ő maga is rögzít egy másik tény: az ellenzék, ha részben is, „leszármazási” alapon, a „kommunista családi háttér” alapján szerveződött meg ... A lakó- és munkahely, a rokonság és ismeretségi kör stb. adta személyes kapcsolati hálót kell csak felgombolyítani, tegyük hozzá, akár a szociometria szociológiai módszerével...

Fricz Tamás a nyugati konzervatív politológia bevett kérdésfeltevésével közelít a rendszerváltás problémájához: egy politikai rendszer stabilitása igenis függ az alapintézmények és a közjogi méltóságok tekintélyétől. Fricz elzárkózik ugyan az „ókonzervatív” értelemben vett, azaz „örök idő óta meglévő” autoritástól, mégis hiányolja a demokratikus intézmények „megfellebbezhetetlen” autoritását és a beléjük vetett „hit”-et. Az alkalmazott terminusok azonban félreérthetők, hiszen korántsem mindegy, hogy a tekintély milyen forrásokból ered, illetve milyenek az előállításához felhasznált eszközök és módszerek. A szöveg szerint „a demokráciában együttműködő politikai aktorok, ágensek és polgárok *konszenzusát*” (Az én kiemelésem. – L. T.) kell keresnünk az új magyar demokrácia tekintélyét kutatva. Hit, megfellebbezhetetlenség, konszenzus, demokrácia – véleményem szerint kidolgozásra vár, akár, éppen a rendszerváltás tapasztalatai alapján, a demokratikus autoritás elmélete. Fricz Tamás „premodern” problémának tartja, hogy „Magyarországon a demokrácia általános intézményi-jogi elfogadása nem párosult a demokratikus mentalitás, értékrend és szellemiség meglétével”. Másrészt osztja azt a – Tamás Gáspár Miklóstól 1990-ben elhíresült – hipotézist, hogy a demokráciába vetett hit „még korántsem elég erős az állampolgárok körében, hogy kellőképpen ellenállnának a demokráciát veszélyeztető” támadásoknak. A magam részéről túlzásnak tartom azt az – 1989 óta közkeletű – véleményt, hogy a magyar társadalomban *nincs* meg a demokratikus mentalitás. Másrészt ha nem is lenne meg, mi benne a „premodern” jelleg? Fricz Tamás álláspontja végül is, szerintem, több ponton sebezhető: a magyar társadalom demokratikus mentalitásának csököttsége empirikusan nincs alátámasztva; a magyar társadalom egy lengyel–magyar vagy akár egy cseh–magyar összehasonlító elemzésben is kiállná a próbát; 1945 óta a nyugati polgárok nem kerültek antidemokratikus választút elé, ezért a Nyugat nem tekinthető etalonnak; ellenben ilyen alapon több nyugati társadalom politikai kultúrája igencsak kérdéses (faji zavargások, 1968, parlamenten kívüli baloldali radikalizmus; jobboldali radikalizmus előretörése; maffiás kapcsolatok stb.); a magyar rendszerváltást nem érte antidemokratikus kihívás; a magyar társadalomnak nem voltak antidemokratikus reakciói; nem voltak tömegsztrájkok és tömegtüntetések, nem kellett bevetni rohamrendőrséget; nem voltak faji, etnikai vagy politikai zavargások, sosem lett „forró ősz”; a szociális elégedetlenséget nem lovagolták meg politikailag, mert az nem csapott át politikai elégedetlenségbe – az 1994-es választásokat ebből a szempontból óvatosan kell kezelni. Amikor mégis sikerült a „demokrácia védelmében” mozgósítani a társadalmat, a demokrácia

„védelmezői” (Demokratikus Charta) nagyobb támogatásra leltek, mint a demokrácia „ellenségei”...

De térjünk vissza a könyv tematikai rendjéhez. A többség–kisebbség problémával foglalkozó fejezetben Berényi Mária *A magyarországi román intézmények működése a két világháború közötti időszakban* című írását, Tóth István *A kisebbségi jogok és végrehajtásuk a Békés és Csanád vármegyei szlovákság körében 1920–1944* című dolgozatát olvashatjuk, valamint Horváth István *Szlovákok Nógrádban 1920–1938* kevésbé kutatott, de legalábbis kevésbé ismert kérdéskört feldolgozó tanulmányát a csonkamagyarországi nemzetiségek helyzetéről. A szerzők erénye, hogy helytörténeti és levéltári forrásokat dolgoznak fel. Berényinél azonban érezhető volt, hogy az 1919–1922 közötti hivatalos kisebbségi politika ismertetésekor túlzottan támaszkodik Bellér Béla 1975-ben kiadott – *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása* –, tehát nem éppen a legkorszerűbb művére, néhol nem a legprecízebben idézve abból. Ennélfogva a Nemzetiségi Minisztérium és a kisebbségi kormánybiztosságok története kissé hiányos, éppen ezért félreérthető lett. A szerző nem említi a Nemzetiségi Minisztérium Román Főosztályát, az Oktatási Minisztérium illetékes hivatalait, a Miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát, illetve a tárcaközi munkamegosztást. Mivel nem törekszik tisztázni azt sem, hogy – az egyes szervek mellett – miként rögzítették a kisebbségi kormánybiztosok jog-, hatás- és illetékességi körét, az az érzésem, hogy Dr. Siegescu József román kormánybiztos tevékenységének értékelésekor egyfajta prekonceptió vezérelte. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy bár azt írja, a „levéltári forrásokban” megismerhetjük Siegescu gondolkodását és érzelmeit, de ennek bemutatása helyett Bellértől idéz bőségesen. Érdekes és tanulságos Kende Péter írása – *Többség versus kisebbség mint szociálpszichológiai probléma* –, amely egy szociológiai felmérésről tudósít. A kutatók „terepmunka” során térképezték fel, hogy a mindennapokban miként alakul a kisebbségi magyarok együttélése a többségi nemzethez tartozókkal. Kende szembesít minket az elkülönülésre való hajlammal (az „önkéntes apartheid” kifejezését azonban túlzásnak tartom), az „állampolgári alacsonyabbrendűség” és a megalázottság érzésével, a többségieknek az egykori „úrnemzettel” szembeni főbiáival. Véggkövetkeztetése optimista: az együttélés feszültségei nem fenyegetnek jugoszláv típusú destabilizációval. „A népek közötti viszony alakulása azonban az egyes államokban hangadó politikai tényezőktől is függ.” A kérdés tehát nem „etnológiai”, hanem „politikai” – vonja le a következtetést Kende. Magam ezt kérdésesnek tartom. Kende nem utal arra, hogy számba vették volna a marosvásárhelyi zavargások „etnológiai” gyökereit, vagy hogy számolna valamilyen mérvű konfliktuspotenciállal. Értve ezen azt, hogy adott esetben a kisebbségi magyarok milyen törekvéseit (akár a területi autonómiát) érzik túrhetetlennek, s milyen „szankciót” tartának szűkebbnek vagy elfogadhatónak a többséghez tartozó átlagemberek. A kérdés másik oldala persze az, hogy a folyamatos, több évtizedes

hátrálás után, a magyarság (s akár az egyes individuum) a megváltozott helyzetben mit tart minimális vagy maximális célnak, s a cél elérése végett milyen jellegű konfliktuskészség alakult ki benne. Izgalmas lenne tudni, hogy Marosvásárhely miként ülepedett el az emlékekben. Véleményem tehát az, hogy konszolidált helyzetekben nemcsak az objektív feszültségforrásokra és az azokból eredő szubjektív beállítódásokra kell figyelniünk, hanem az eleve meglevő konfliktustudatra, -készségre és -potenciálra.

A Hatalmi rendszerek – társadalmi konfliktusok – politikai elitek című fejezet a két világháború közötti, az 1956 utáni és a rendszer-váltást követő időszakot öleli fel. A történettudomány jelenlegi állása szerint nem meglepő, hogy az 1945 és 1956 között előretörő és regnáló (kommunista) elitről, struktúrájáról, (személyi) összetételéről, származásáról, rekrutálódásáról, pályáivéről, illetve a korabeli polgári elitcsoportok szétveréséről és sorsáról nem kapunk képet. Egyedül Ständeisky Éva az, aki a nem éppen figyelemkeltő „Apukán házat épít” címmel az Írószövetség, az írói csoportok és a hatalom közötti viszonyt elemzi. Űde színfolt ellenben, hogy az 1945 előtti politikai elit kutatása újból lendületet vett. Gergely Jenő a katolikus egyházi elitet, Püski Levente a politikai elit 1919 utáni változását, Barta Albert az Egységes Párt parlamenti képviselői társadalmi összetételének húszas évekbeni változását, Sáros József az 1918–1922 közötti kisgazdapárt fejlődését, struktúráját és eszmerendszerét, Hubai László pedig a kisgazdapárt szavazóbázisának 1931 és 1947 közötti regionális változásait tárgyalja. (Hubai Magyarország 20. századi választási atlaszának a Politikátörténeti Alapítvány szervezésében megkezdett összeállítási munkálataiba enged bepillantást.) Még ha van is némi aktuálpolitikai motívuma a kisgazdapárt iránti érdeklődésnek, a szándék örvendetes, hiszen olyan pártról van szó, amely az „ellenforradalmi” rendszer születésekor, 1920-ban, valamint a szovjet megszállás idején, 1945-ben győzelmet aratott a titkos választásokon.

De ha a kutatóknak van mit pótolniuk e téren, akkor mit szóljunk olyan klasszikus, de (furcsamód?) fehér foltnak számító témáról, mint a konzervatív-kereszténynemzeti, de egyben polgári jobboldalról, amelynek meghatározó csoportjai amúgy sikraszálltak az általános, egyenlő, titkos és közvetlen választójogért, vagy a szélesebb értelemben vett politikai legitimizmusról? (A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja 1920-ban éppen csak második, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt 1926-ban és 1931-ben második, 1935-ben harmadik lett a választásokon.) Bartának bizonyos mértékig igaza van, amikor Gergely Jenő munkáira utalva úgy véli, hogy a keresztény-szocialista irányzatok története „feldolgozottnak” tekinthető. Miért lepi mégis homály, kérdezhetnénk, a gróf Apponyi Albert, Csilléry András, Ernst Sándor, Friedrich István, Haller István, Haller József, Huszár Károly és Wolff Károly stb. fémjelezte csoportokat? Amikor a mai konzervatív jobboldal és a nemzeti radikalizmus gyökerein elmélkednek történészeink és társadalomkutatóink, miért tájékozódnak előszeretettel a barna és feketeingesek világa felé?

De mit mondanak maguk a kutatók, 1996-ban? Püski Levente úgy látja: „Mindmáig korlátozottak ... azok a kutatások, amelyek a politikai eliten belüli mozgásfolyamatokat pontosan feltárnák, és tovább árnyalnák a megállapításokat”. Barta pedig hiányolja, hogy a korszak uralkodó pártjáról, az Egységes Pártról mind a mai napig nem készült teljes körű történeti feldolgozás. Jellemzőnek tartom, hogy Barta a vonatkozó irodalomból idegen nyelvű munkát kénytelen kiemelni, William M. Batkay 1982-ben megjelentett „Authoritarian politics in a transnational State Istvan Bethlen and the Unified Party 1919-1926” című művét. Figyelemre méltó az is, hogy fontosnak tartja hangsúlyozni, Batkay „elsősorban az Almond-Powel-féle strukturális-funkcionális politológiai megközelítést és terminológiákat” használja. Sípos József a kiscgazdákkal kapcsolatban azt állapítja meg, hogy a kérdéssel nem foglalkozott érdemben a szakirodalom, s még az összefoglaló, szintézisre törekvő-művekben is igen leegyszerűsített válaszokat olvashatunk a témáról. A pártról kialakított és közvetített képről lesújtó a véleménye: „igen differenciálatlan, ezért nem felel meg a tudományos elemzés követelményeinek”. S újfent a politológia! Sípos József szerint a továbbiakban – idézem – „a történelmi politológia módszerével végzett”, alapozó kutatásokra van szükség.

Nemes kihívás a politológusok számára.

A társadalmi mobilitással foglalkozó fejezet szociológiai jellegű, de – néhány írástól eltekintve – a politológia számára jól hasznosítható áttekintést ad a kérdésről a tizes évektől napjainkig. Hajdú Tibor az értelmiség, Gyáni Gábor a városi munkásság, Belnyi Gyula a fizikai dolgozók, Nagy József pedig a parasztság mobilitását, foglalkozási átrétegződését vagy migrációját tekinti át egy-egy hosszabb-rövidebb időszakban.

Hajdú Tibor – *A magyar értelmiség számszerű növekedésének és mobilitásának összefüggései a 20. század első felében* – jó néhány bővebb kifejtésre érdemes problémát érint. 1919-től a kormányok „politikai preferenciái” közé tartozott, hogy „volt katonatisztekkel, munkáskaderekkel, dzsentrikkel” töltötték fel a hivatalokat. Az értelmiségi munkánélküliséget fegyelmekkel (a forradalmak után), numerus clausussal, B-listázással próbálták, részben, enyhíteni. Izgalmas lett volna levéltári anyag alapján kimutatni a direkt szándékokat és a mérlegelési szempontokat, tehát a politikai racionalitás elemeit egy-egy döntés előkészítése és meghozatala során. Érvényes ez Hajdú egy másik megállapítására is: „A hivatalos körök a 30-as évek közepéig kifejezetten elleneztek a nem értelmiségi szülők gyermekeinek magasabb iskoláztatását...” Igencsak árnyalná a képet egy összehasonlító elemzés az 1919 és az 1945 utáni B-listázásról, illetve a „listázottak” sorsáról. Tarthatatlan és érthetetlen ugyanakkor Hajdúnak az a megállapítása, hogy 1945 előtt „a jobboldali politikusok egy része (Hóman, Teleki, Zsindely) által is forszírozott nyitás a népi tehetségek felé inkább ideológiai, mint praktikus program volt, hiszen mire a népi származású főiskolai hallgatók ... munkába álltak, más rendszert szolgáltak”. Hajdú érveléséből ugyanis arra kell kö-

vetkeztetnünk, hogy Hómanék hosszabb távon előre számoltak egy radikális hatalom- vagy rendszerváltással... A magyar történetírás megdöbbenően kevés energiát fordított a „visszacsatolt” területeknek a politikai és igazgatási rendszerbe illesztésével. Hajdú Tibor szerint „nemzeti expanzió” fegyverévé vált ott a hadsereg és az iskola, s a honvédséget hamarosan követte „az ott álláshoz juttatott csonkaországbeli diplomások hada, a helybeli értelmiség döbbenetére”. Viszont halvány utalást sem tesz arra, hogy a csonkaországbeliek a helyiek állásait szerezték-e meg, vagy hogy a helybeliek döbbenetének volt-e nemzetiségi motívuma. Egyáltalán: az utódállamok miként integrálták korábban az elcsatolt területeket? Érkezett-e oda nem magyar nemzetiségű katonák és értelmiségiek „hada” Trianon jóvoltából, megdöbbenésére a „helyi” magyaroknak?

Belényi Gyula – *Az extenzív iparosítás politikája és a fizikai dolgozók foglalkozási átrétegződése (1948-1953)* – lerombolja a maradék illúziót, megértést vagy nosztalgiát, amely az 1945 utáni társadalmi állapotok felszámolása (földreform, iparosítás, cselédvilág eltűnése stb.) miatt övezheti még a társadalom kommunista átalakítását. A tanulmány a hatalom és társadalom viszonyára összpontosít. A munkaerő-gazdálkodás terén „mind a kilépési mobilitás kiváltásában ..., mind az állami üzemek munkavállalóinak ellenőrzésében s mozgatásában az erőszak lett úrrá”. A politikai mellett nemcsak a polgári szabadságjogokat számolták fel, hanem az utazástól a munkahelyválasztásig a minimumra redukálták a személyi szabadságot. A munkahelyről való szabad eltávozás korlátozására egyre drasztikusabb tilalmakat léptettek életbe. „A tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi IV. törvény egyik paragrafusára hivatkozva a bíróságok szabadságvesztéssel (is) sújtható bűncselekménynek minősíthették, ha egy munkavállaló vállalata engedélye nélkül, önkényesen kilépett a munkahelyéről. Csak 1952-ben közel hétezer ilyen büntetőpert folytattak le, túlnyomó többségben faluról az iparba került, első generációs munkások ellen. Ezzel szemben viszont a munkaadók (a vállalatok) teljesen szabadon, indoklási kötelezettség nélkül mondhattak fel dolgozóiknak.” A mindennapi életben állandósultak a hatósági zaklatások: „1949-1953 között a parasztokkal szemben többszázézer büntetőeljárást kezdeményeztek, amelyek közül jó néhány végződött súlyos, nemegyszer halálos ítélettel”. „Az alacsony beszolgáltatási árak az egyik, a magas adóterhek a másik oldalon oda vezettek, hogy újkori történelmünk során a parasztok soha annyi földet nem hagytak parlagon, és soha annyi lakóházat, bútort, ruhanevét, élő és holt felszerelést nem foglaltak le és árvereztek el hatóságilag, mint 1948-1953 között.” Itt kell megemlítenem, hogy Nagy József szerint (*A paraszti migráció irányai és okai az 1950-es években*) „az adózás egyik formáját jelentette a rendőrség mint kihágási bíróság által kivetett kihágási bírság is”, amelyből egy két év és négy hónapos időszakban 850 000-et szabtak ki... 100 forint körüli büntetést vont maga után, ha „szemetes volt a ház eleje, vagy a trágyadomb nem megfelelő távolságra volt a kúttól, ha az őszi szántás-

vetést nem az előírt határidőre teljesítette, ha a lekaszált szénát nem hordta be a gazda”. A feketevágás vagy a szarvasmarha engedély nélküli értékesítése „jóindulatú elbírálás mellett” is 1000–1500 forintos büntetést vont maga után. Nagy szerint a parasztság politikai célzatú megroppantása mellett a másik indok az volt, hogy a kisipar és a kiskereskedelem felszámolása miatt kiesett adómennyiséget a parasztságra hárították át. A parasztság tömegesen menekült a mezőgazdaságból, írja Belényi, ezért állhatott elő az a paradox helyzet, hogy egy idő után a hatóságoknak – az eredeti politikai szándékkal ellentétben – már meg kellett fékezni a folyamatot: „a földtulajdonos, aki nem tudott gondoskodni földje megműveléséről, nem költözködhetett el állandó lakhelyéről”. Egy békéscsabai parasztember szavai szerint: „a dolgozó paraszt szabad költözködési jogát is elveszik”. Éppen ezért a történész Belényi okkal utasítja el azt a – publicisztikában divó – felfogást, hogy a kommunista rendszer első korszakát valamifajta „modernizációs diktatúrának” lehetne tekinteni.

Kár, hogy az egyébként vaskos kötetbe már nem lehetett beleválogatni az előadások utáni viták anyagát. A szociológus Andorka Rudolf ugyanis fontosnak tartotta megválaszolni a kérdést, hogy az elmúlt évtizedek „előrevitték-e a magyar társadalom modernizációját, vagy pedig vissza kell térni a totalitarizmus előtti állapothoz, szinthez, és onnan újra kell kezdeni a modern társadalom építését”. Álláspontja az, hogy a szocialista korszakban „végbement bizonyos ... modernizáció”, ugyanakkor, teszi hozzá, a rendszer totalitárius és autoritárius jellege miatt képtelen volt arra, hogy „teljesen modernizálja” az országot.

Síró Béla – *Középfokú iskolázást, műveltségi mobilitást meghatározó tényezők* – a két világháború közötti kormányzati (klebelsbergi) oktatás-, felvételi és tandíjpolitikát új megvilágításba helyezi. A kérdés az, hogy a kormányzati politika mennyiben szolgálta monopolhelyzetek kialakítását. Síró szerint a szakirodalom eddigi beállítással ellentétben a rendszer diszkriminatív jellegét fokozatosan leépítették, másrészt az oktatáspolitikai tényezők súlyát nagyon is csökkentették vagy ellensúlyozták egyéb gazdasági és társadalmi tényezők: családi háttér, foglalkozás, jövedelem, lakóhely, vallásfelekezet, műveltségi háttér, egyházak iskolapolitikája stb. A gyakorta a numerus clausussal reprezentált téma újragondolását indokolja, hogy – Síró szerint – a zsidóság 1933-ban (!) népességi arányának háromszorosával volt jelen a középiskolákban, s egyáltalában „halmozottan előnyös” helyzetben volt más felekezetekkel szemben: „így a legkorábban és legnagyobb arányban városiasodó zsidó népesség vált az éppen kiépülő, modern polgári közoktatási rendszer legnagyobb hasznélvezőjévé”.

Tímár Lajos – *Az oktatási rendszer és az értelmiség reprodukciója a két világháború között Magyarországon* – a társadalmi pozícióknak a „kulturális tőkén” keresztül történő megőrzését vagy megerősítését elemzi.

A téma érdekessége és fontossága miatt rövidnek mondható Zsidi Vilmos tanulmánya (*A hallgatóság és a tanári kar átalakítása a közgazdaság-tudományi egyetemen 1945–1956*), amelyben ráadásul a statisztikai információk indokolatlanul elnyomták a direkt politikai manipulációk bemutatását. Az 1948/49-es tanévben még a korábban már felvett hallgatóknak is át kellett esniük egy „felvételi vizsgán”. A „vizsga” során ki kellett dolgozniuk egy szak- és két ideológiai kérdést, vitát kellett folytatni politikai kérdésekről és részt kellett venni politikai vitákról tartott egyéni konzultáción. „A ... jelentkezőket, beleértve a budapestieket is, kollégiumokban szállásolták el, ahol agitátorok és aktivisták vették kezelésbe őket; észrevételeiket jelentették az illetékes felvételi bizottságnak...” „A régi professzorok közül mindenkit elbocsátottak, a közgazgatási osztályt teljes egészében felszámolták. Kommunisták ... és szovjetunióbeli tanárok kaptak professzori kinevezést. Az első rektor – Rudas László – az MKP KB tagja volt.” Zsidi Vilmos korabeli pártiratokat dolgozott fel, amelyeket azonban alaposabban ki lehetett volna aknázni.

A levéltári anyagok feldolgozásán alapul Rainer M. János életrajzi kötete. A szerző csaknem 600 oldalon tárgyalja Nagy Imre életét és politikai pályafutását. Tűnjék bár szokványos udvariaskodásnak, de ki kell emelnem, hogy Rainer könyve abban a tekintetben új korszakot nyit a Nagy Imre-irodalomban, hogy az elérhető levéltári források lehető legteljesebb felhasználásán alapul. Mégis, támadhat némi hiányérzete az olvasónak, hasonlatosan ahhoz, amit Zsidi Vilmos tanulmánya kapcsán említettem: a források újabb kérdéseket vetnek fel, amelyek újabb források feltárását, avagy a már ismerteknek más szempontból történő megközelítését igényelhetik.

Rainer M. János szemmel láthatóan nehezen tud megbirkózni Nagy Imre kommunistaságával.

Ez két esetben tapintható ki. 1945 előtti (moszkvai) korszakát Nagy Imre különböző *szerepein* keresztül mutatja be a szerző: elsősorban (párt)értelmiségiként és (agrár)szakemberként, másodsorban (szakember) politikusként. Bár tudjuk – s a szerző tagadhatatlanul érzékelteti is –, hogy Nagy Imre a párt tagja volt és lojális volt Moszkvához, ezekben a szerepekben egyfajta különutasként tűnik föl. Lehet, hogy az is volt. Ezt azonban nem tekinthetjük annyira „mi sem természetesebbnek”, hogy ne lennénk kíváncsiak Nagy Imre kommunista meggyőződésére, elkötelezettségére, s arra, hogy miként rendelte alá szakember mivoltát a marxizmus-leninizmusban hívő pártkatonának. Rainer hangsúlyozza, hogy az 1945 utáni időszakban az agrárszakember Nagy Imre szívügyének tekinti a földreform kérdését, és érzékelteti a szakember-politikusnak a párton belüli politikai magányosságát, avagy ahogy a szerző fogalmaz: „másságát”. Csakhogy Nagy Imre ekkor is pártkatoná volt. Ezzel természetesen nem akarom kétségbe vonni Nagy szakember mivoltát és ebből eredő sajátos politikai beállítódását, de szemmel látható, hogy a szerző nem törekedett a szakember és a párthű kommunista mivolt közötti konfliktus bemuta-

tására. Ha érzékeltet is feszültséget, az nem Nagy Imre szerepvárat vagy – netán – lelki meghasonlását tükrözi, hanem a párt és Nagy Imre közötti objektív ellentétet. Néha olybá tűnik a személyiségrajz alapján, mintha Nagy Imre politikai zárvány lenne pártjában. Amolyan „kriptodemokrata”, ha a kommunista politikát a rivális pártokban kiszolgálókra (Marosán, Szakasits, Dobi stb.) gondolván élhetünk ilyen szófordulattal. Lehet, hogy valóban az volt. A szerző mindenestre nem veti fel ezt a kézenfekvő szerepkonfliktust, s Nagy Imre abból adódó politikai értékelését. Benyomásom szerint Rainer M. János Nagy Imre 1956-os forradalmár és 1958-as tragikus hős szerepeinek és szerepvállalásainak politikus személyiségjegyeiben rejlő előzményeit próbálta feltárni. Viszont az így festett kép szerint Nagy Imrét egyénisége szinte determinálta arra, hogy 1956 októberétől politikailag az ismert módon cselekedjen. De vegyük sorjába a könyvre utaló passzusait.

Rainer M. János szerint Nagy Imre „megrázkódtatásoktól, felfordulásoktól, erőszakos beavatkozásokról alapjában irtózó ember” volt, aki már 1938-ig is „bőséges tapasztalatokat gyűjtött mindegyikből” (215. old.). Tapasztalatait a Szovjetunióban szerezhette, kérdés tehát, hogy a kommunista kényszer és erőszak napi gyakorlata mennyiben ütközött kommunista meggyőződésével. Utóbb, már belügyminiszterként, mi volt a hozzáállása, immár a korabeli magyar tapasztalatok birtokában? Nagy már a harmincas évek végén is érvelt az ellen, hogy a szocialista forradalmat megelőző „átmeneti” szakaszban a kolhozosítást kellene alkalmazni (216. old.). A „szakember” szemével nézve mindez érthető, de a szovjet gyakorlatot ismerő politikusnak mégis milyen elképzelései (illúziói) lehettek az „átmeneti” időszak tartamát és az alkalmazott módszereket illetően? A kérdést a szerzőnek is fel kellett volna tennie, hiszen, mint írja, Nagy Imre életének egyik „fő kérdése”, a parasztság földhöz juttatása mellett, hogy „mi lesz az ő pártja és országa távolabbi jövője, hogyan alakul az átmenet a szocializmusba”. A földreform és az átmenet utáni jövő 1945 után is „dilemma maradt” Nagy számára, ráadásul Rainer szerint 1944-ben, visszaérkezésekor, Nagy „biztosan kevesebbet törődött” az utóbbi kérdéssel (242. old.). Az elvi-elméleti dilemma azonban Nagy Imre napi politikai gyakorlatában már oldódni látszik. Az általa jegyzett földreform-rendelet a maga nagyító- és nagybérlet-ellenességével „a kommunista párt hosszabb távú célkitűzéseit is kifejezte”... Ha a szakembernek nem is, a politikus Nagynak hazatértekor az első pillanattól kezdve tisztában kellett lennie a közeljövő fejleményeivel. Rainer ezt, némiképp áttételesen, egyértelművé is teszi. 1944. december 1-én Nagy találkozott Sztálinnal. A szerző szavai szerint: a „birodalom” vezetőjével. Megfogalmazása alapján Nagy Imrében is a maga nyers valóságában vetődött fel a kérdés: Magyarország a „birodalom” része lesz, akár szövetségesként, akár „legyőzött és alávetett kvázi-tartományként” (233. old.). Néhány oldallal alább egyfajta techokrata Nagy Imre-kép látszik ellensúlyozni a birodalmat kiszolgáló politikus itt-ott felsejlő jellemét. Nagy Imre

„nem vett részt hatalmi csatározásokban”, „egyedül a földreform ügye érdekelte igazán”. Összességében tehát „a feladathoz értő szakember volt”, „politikus-szakember”, aki éppen ezért kaphatott miniszteri kinevezést. A kinevezéssel a földreform-tervezetet szakszerűen előkészítő szakembert jutalmazták (240. old.). A szerző fel is veti a nagy kérdést, amit azonban Nagy Imre szájába ad. A politikus biztosan végiggondolta: „hogyan is lehetséges az, hogy néhány hónap alatt beosztott szerkesztőből másfél évtizede nem látott hazája kormányának kommunista tagja lett?” Rainer – egyben Nagynak is tulajdonított – válasza: mert szakember volt. A szakember-imázs idealizálása azonban feltételezni engedi Nagy Imre (idealizmusból fakadó) politikai naivitását, avagy (immorális) alkalmazkodóképességét is. Naivitás és konformizmus. Jellemzőek voltak-e Nagy Imrére? A könyvben foglaltak szerint Nagy 1944 őszén Gerő helyettese lett a pártban, s az ő oldalán vett részt a kormányalakítási tárgyalásokon. Párton belüli presztízse megnőtt, függetlenül szakember mivoltától, s ebben a minőségében tisztában kellett lennie a ténnyel, hogy a moszkvai magyar kommunisták részvétele a kormányban Sztálinék kezdeményező-ellenőrző szerepének „legfőbb biztosítékát” képezte (256. old.). Tisztában is volt: Nagy Imre „különösképpen” tudta, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-ei ünnepe „a legapróbb részletekig kitervelt, s minden egyes elemét, a személyektől a szónoklatokig, körültekintően egyeztették a szovjetekkel” (259. old.). Rainer a kommunista politikus szakember szerepét mégis olyan „merőben informáisan kialakított munkamegosztásba” illeszti, amely arra enged következtetni, hogy Nagy Imre ténykedését végül is csak a szakismerete, szakmai elhivatottsága és kompetenciájának elismertése vezérli (241. old.). Am ezt a szerepet Nagy Imre a párt vezetőitől és a szovjetektől kapta, tehát a szakembert csak a pártkatonai szerepével együtt játszhatta el. Később a szerző nyíltan le is írja: „Nagy Imrét pártja határozott szerepre szánta, a földreform vezetőjére, aki egy részterületen meghatározott politikai küldetést hajt végre, jól megtervezett külső megjelenítéssel” (263–264. old.). Itt újabb, s újfent nem elemzett, kibontatlanul hagyott szerepkonfliktussal találkozunk. Nagy pártküldetést hajt végre miniszterként, nyilván kellő politikai és ideológiai öntudattal. Viszont a földreform ügyében a saját küldetésstudata vezérli: ez az, „amire voltaképpen mindig készült”, „az ő vállát nyomja nem csupán ennek terhe, ... de ha sikerrel jár, s ebben aligha kételkedett, akkor történelmet ír...” (242. old.).

Az eddig emelt kifogásoknak tulajdonképpen módszertani gyökerei vannak. Rainer a „politikai életrajz” műfaja miatt okkal koncentrált a személyiség-lélektani aspektusokra, de nem merte levonni a – szerintem számára is kézenfekvő – konzekvenciákat. Inkább nyilvánvalóvá tette az ellenérveket és a kérdéseket gerjesztő tényeket, amelyekkel az olvasó is szabadon gazdálkodhat. Az objektív tények bemutatására alapozott szerzői elfogultság és a bemutatott tényekre alapozható olvasói ellenvélemény kettősségét azonban a szigorú értelemben vett politikatörténet megsínylette.

Rainer levéltári forrásokra hivatkozva azt állítja, hogy az 1945 januárjában a parasztpárt javaslatként bejelentett földreform-tervezet valójában kommunista koncepció volt, amelyet szovjet elgondolás alapján, taktikai okból a parasztpárttal hoztak nyilvánosságra. A szakirodalomban azonban él az a nézet, amely szerint a tervezet megalkotása Erdei Ferenc műve lenne. Hasznos lett volna kitérni Erdei szerzőségére, a rivális álláspontok szakszerű cáfolatával. (Félreérthető Rainernak az a megállapítása, hogy Kerék Mihály „évtizedes” földreform-elképzelése óta a kisgazdapárt „új” tervezetet 1945 után nem hozott „nyilvánosságra”, hanem „belső körben” fogalmazódtak meg „különböző elképzelések”. A kérdés tehát az, hogy „tervezet” volt-e vagy csak „elképzelés”. A szakirodalom szerint volt, mégpedig hivatalosnak szánt tervezet, aminek az „elképzelésnél” jóval nagyobb súlya volt a pártpolitikai harcokban.)

Ennél persze sokkalta fontosabb, hogy a szerzőnek alaposabban kellett volna tárgyalnia Nagy Imre álláspontját a földosztással kapcsolatos visszaélésekről és az emiatt kibontakozott politikai feszültségről. Egy parlamenti vitában Nagy „visszautasított minden kritikát a földigénylő bizottságokkal kapcsolatban” és pozitívan értékelt a népi szervek „forradalmi öntevékenységét” (279. old.) A szerző érzékelteti ugyan a politikai machinációkat, de a kérdést nem a kellő súlyal kezeli. Többek között éppen a visszaélések és a kisgazdák korrekcióra törekvése vezetett 1946-ra akut politikai válsághoz. A spontán és jogosulatlan földosztást igen komoly és véres atrocitások kísérték, amelyeket – mint Rainer idézi – Nagy Imre nem jelentős „kilengéseknek” minősített. A valóságban viszont sok helyen pogromokba és lincselésbe torkolltak az események. Hivatalnokokat, „urakat”, „kulákokat” vertek össze, üldöztek el lakóhelyükről családostul, olykor hatósági (kommunista) segédlettel. A kommunista párt nemcsak manipulálta kezdettől fogva a földreform végrehajtását – amire a szerző is kitér –, hanem ott állt a lincselők mögött és védte őket. Nagy Imre beszéde és szerepe az ügyben éppen ezért különös figyelmet érdemelne. Ugyanígy nem eléggé tisztázott Nagy szerepe a németek kitelepítésében (289., 302., 311. old.), és belügyminiszteri tevékenysége sem. Belügyminiszterként Nagynak – idézem – szembe kellett néznie a rendőrségi visszaélések és túlkapások miatt benyújtott interpellációkkal, melyeket mint a reakció támadását eréllyel vert vissza. Megtörtént, hogy válaszáat a Nemzetgyűlés nem fogadta el. A szerző szerint Nagynak le kellett volna mondania a demokrácia játékszabályai szerint, ám nem részletezi a politikai életrajz szempontjából sarkalatos politikai konfliktust. Helyette, lábjegyzetben, a Nagy és a közismerten keménykezű Rajk közötti stíluskülönbséget szemlélteti. (Nagy Imre vidéki tömeggyűléseken tartott beszédeinek bővebb értékelése is sok fogódzót nyújthatna az olvasóknak.) A szerző zavarát jól érzékeltetik a Nagy Imre házelnöki tevékenységéről írottak. Nagy az 1947–1949. évi Országgyűlés elnöke volt. „Nagy Imre elnöki székfoglalója a magyar parlamentarizmus történetének nemes tradícióiból merített. Mindaz, amit elmondott, arra utalt, hogy

házelnökként e hagyományokat kívánja folytatni.” „Csaknem két-éves házelnöki ténykedése folyamán az ... országgyűlés egyáltalán nem az elnöki székfoglaló szellemében működött, s az ott történtek – a beszéddel ellentétben – aligha kerülnek az előbb említett história fényes lapjaira. Az országgyűlésben inkább a kommunista párt teljes körű hatalomátvétele történetének sajátos fejezetét írták, s a szerzők egyike a Ház elnöke volt.” Rainer a továbbiakban ecseteli is a parlamentarizmus hanyatlását, és nem fukarkodik Nagy Imre – igaz, tiszteletteljes – bírálatával. De nem világítja meg, nem elemzi szerepét a parlamentarizmus elfojtásában. Csak egyetlen egyszer idéz egy 1948-as beszédéből, amelyben a parlamenti ellenzékét a Ház elnöke a magyar nép ellenségei ügynökének nevezi.

A fejezet végén (376. old.) tulajdonképpen a – recenzens által igazságtalanul sokat kritizált – könyv szerzőjének ars poeticáját olvashatjuk: „Nagy Imre személyében feltétlenül a megfelelő ember került – rossz időben – egy olyan helyre, amelyre egyre kevésbé lehetett megfelelő ideáltípusához képest”.